

звичайно (О. Компанієць); Компонувати тексти різних стилів є результатом мовної освіти школярів (З журналу). Такі підмети функціонують переважно у двоскладних реченнях.

Н.Л. Іваницька вказує також на те, що граматичний центр простого двоскладного речення з інфінітивним підметом «найчастіше реалізується поєднанням двох типів граматичних форм: «інфінітив – іменник» та «інфінітив – інфінітив», які співвідносяться в структурі речення не лише граматично, а й мають семантичні обмеження» [Іваницька: 1977: 33]. Наприклад: Бути разом – для них звичка (М. Стельмах); Життя прожити – не може перейти (Пірслав'я).

Отже, речення з інфінітивним підметом є синтаксичними структурами особливого типу, які потребують спеціального вивчення.

ЛІТЕРАТУРА

- Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис; Підручник. – К.: Дибіль, 1993. – 368 с.
 Пляш М.Я. Сучасна українська літературна мова. Підручник для студ. вузів. – К.: Вища школа, 1994. – 414 с.
 Іваницька Н.Л. Будова простого речення з інфінітивним підметом (На допомогу студентів-звочнику) // Українська мова і література в школі – 1977. – № 8. – С. 30-37.
 Іваницька Н.Л. Наукові основи вивчення синтаксису простого речення: Посібник із спецкурсу (тексти лекцій). – Вінниця, 2003. – 109 с.
 Іваницька Н.Л. Теоретичний синтаксис української мови. Частина перша. – Вінниця, 2002. – 169 с.
 Іваницька Н.Л. Формально-граматичне і семантико-граматичне моделювання структури простого речення (на матеріалі двоскладних речень української мови) // Мовознавство. – 1986. – № 1. – С. 20-27.

І.Я. Завальнюк, О.В. Кухарчук

СТАТУС СЛУЖБОВИХ СЛІВ У СУЧАСНИХ КЛАСИФІКАЦІЯХ ЧАСТИН МОВИ

Грамматичну характеристику слів з'ясовують у морфології. Основними одиницями морфологічного рівня є частини мови, властиві їм граматичні (морфологічні) категорії та їхні форми, а також менші за слово одиниці – власне-морфеми, аналітичні морфеми й слова-морфеми для вираження морфологічних і синтаксичних значень [Вихованець, 2004: 7].

У мовознавстві слова розподіляють за частинами мови на основі гомогенної (за одним критерієм) чи гетерогенної (за кількома критеріями) класифікації. Застосування гомогенної класифікації не забезпечує послідовної класифікації частин мови, оскільки саме в цих одиницях перетинаються і взаємодіють морфологічний, словотвірний, синтаксичний і лексичний рівні мови. Тільки гетерогенна класифікація, тобто комплексний критерій (семантичний, синтаксичний, морфологічний і для похідних слів словотвірний), дає змогу здійснити всебічну класифікацію слів [Вихованець, 2004: 13–14].

Поняття «частина мови» має різне трактування у сучасних наукових концепціях. Традиційно цим терміном називають лексико-граматичні класи слів, які розподіляють за трьома основними критеріями: семантичним, морфологічним та синтаксичним, причому провідним вважають морфологічний, оскільки кожна частина мови має свою особливу систему граматичних категорій, які є спільними для усіх слів певної частини мови [Пляш, 2000: 199]. Проте у традиційному мовознавстві, як зауважує І.К. Кучеренко, частини мови виділяють фактично не за сукупністю семантичних, морфологічних та синтаксичних ознак, а лише за однією з них, яка є визначальною для кожної частини мови. Таку ознаку вчений називає реальним значенням слова і вводить цей термін до визначення поняття «частина мови»: «...це клас слів, об'єднаних спільністю в реальному значенні, яке узагальнені відображає предмети чи явища матеріального світу (ураховуючи психічну діяльність) у її усвідомленні колективом, що говорить певною мовою» [Кучеренко, 2003: 141].

У сучасному українському мовознавстві частинами мови називають найбільш морфологічні класи слів, що характеризуються такими чотирма ознаками: 1) узагальнені (категорійні) граматичним значенням, абстрагованим від конкретних лексичних значень слів; 2) структурою морфологічних категорій; 3) системою форм словозміни або відсутністю; 4) спільністю синтаксичних функцій [Вихованець, 2004: 12].

або ж (при відсутності формально-граматичних показників узгодження), виступає як своєрідний граматичний зв'язок» [Іваницька: 2002, 24].

Підмет і присудок утворюють структуру непоширеного речення. У цьому полягає їх головна роль у синтаксичній структурі речення. Підмет та присудок є необхідним структурним мінімумом речення.

У теорії членів речення розмежовують так звані «морфологізовані» (типові) члени речення та «не морфологізовані» (нетипові) члени речення. Морфологізованою формою підмета є іменник та особові (деякі заперечні, деякі неозначено-особові) займенники.

В українській мові у ролі підмета часто вживається інфінітив: Палити – шкідливо. Стати переможцем – його мрія (З журналу).

Н.Л. Іваницька виділяє два види предикативних відношень між головними членами речення (підметом та присудком): «предмет» – «ознака» і «ознака» – «ознака» [Іваницька: 1977, 31]. Саме в реченнях другого виду «ознака» – «ознака» основною формою підмета «виступає неозначена форма дієслова, яка й виражає незалежну ознаку (дію). Ця незалежна ознака характеризується іншою ознакою – присудком, специфічним щодо граматичних варіацій його форм» [Іваницька: 1977, 31]. У таких реченнях інфінітив набуває ознак іменника в називному відмінку: називає так дію, як іменник-предмет. Він «підлягає частковій синтаксичній субстантивзації, тому що переміщується в типову для іменника підметову позицію: Спинитися – вмерти з одчаю й знемоги (М.Бажан)» [Вихованець: 1993, 75].

У системі української мови речень із підметами, вираженими інфінітивом, небагато. Ще менше речень із інфінітивним одиничним підметом, тому що переважна більшість дієслів вимагає після себе певних словоформ, які доповнюють їхню семантику. Такі речення переважають у художній літературі. Досить часто речення з одиничним інфінітивом зустрічаються у творах на воєнну тематику, де хтось наказує виконати певне завдання, наказ. Наприклад: «Шукати!», «Спинити!», «Встати!», «Тікати!» (І. Багряний). У реченнях такого типу вживаються дієслова абсолютної семантики, але переважна більшість дієслів потенційно здатна мати при собі залежні члени речення: Забути про ворога (І. Багряний); Убити – це невідкладна потреба і надзвичайно важливе завдання (І. Багряний). Дієслова забути, убити потребують уточнення їхньої семантики.

Іменна частина присудків таких речень із інфінітивним підметом може виражати примус, обов'язок, призначення, доцільність, тобто характеризувати підмет-інфінітив з погляду модальності. Найбільш уживаними у таких присудках виступають іменники обов'язку, завдання, мета. Наприклад: Навчити дітей співу – головна мета уроків музики (З журналу).

Специфіка дієслів у позиції одиничного інфінітивного підмета зумовлює закритість формально-граматичної структури речення. Зрозуміло, що дієслів без будь-якого оточення в українській мові незначна кількість. Якщо автор і вживає їх для вираження певної думки, то цим він неповністю «відкриває», «приховує» їхню семантику, ізольовує від інших словоформ.

Отже, якщо інфінітивний підмет виражений дієсловом релятивної семантики, він вважається відкритим, оскільки ці дієслова обов'язково вимагають після себе інших словоформ. Наприклад: Охороняти флору і фауну – справа благородна (З газети). Якщо дієслово абсолютної семантики, воно може утворювати інфінітивні підмети як відкриті, так і закриті. Наприклад: Пор. «Глянути б!» і «Глянути б в чортячі його очі!» (І. Багряний). Речення з інфінітивним підметом мають свої властивості. В таких реченнях інфінітив означає незалежну ознаку, якщо він виражений дієсловом абсолютної семантики. Якщо ж це дієслово релятивної семантики, то інфінітив, виражаючи незалежну дію, яка характеризується присудком, прогнозує позиції для заповнення їх другорядними членами речення обов'язково залежними від інфінітива (компонентами приінфінітивної залежності).

Інфінітивний підмет у таких випадках називає «розчленований» денотат. Такий інфінітивний підмет супроводжують обов'язкові компоненти. Наприклад: Формувати тему уроку необхідно з урахуванням дидактичної спрямованості (З журналу); Допомогти Діані до вже майже неможливо (О. Компанієць); Засуджувати безвинну людину – аморально і

частин інтонацією кінця речення та фінальними розділовими знаками (крапкою, трикрапкою, знаками питання та оклику).

Обірвані неповідні речення. Обірваним називається розпочате, але з якоїсь причини не закінчене речення: схилдований мовець не знайшов потрібного слова чи не зміг далі говорити; передумав та й утримався, щоб не сказати зайвого; хтось увійшов, подзвонив і перебив розмову, або щось поблизу трапилось; обірвалось мовлення з наміром повернутися до нього потім, напр.: *Побалакаємо, пов'ємо тива, стонадцять...* (М. Коцюбинський) – далі грубі слова, і письменник не кладе їх на папір: *Семен... Семен... Дивіться... он там... встас...* (М. Коцюбинський). Обірваними й доповненими реченнями зображено, як люди вигнавали здала, хто із розстріляних залишився живим і зводиться на ноги [Каранська, 1995: 137].

Отже, неповідні речення виконують функцію економії вислову. Ними усувається невмотивована тавтологія в усному й писемному мовленні, вони сприяють лаконізму оповіді, зберігають його точність, посилюють експресивність тексту.

ЛІТЕРАТУРА

- Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис. – К.: Либідь, 1993. – 368 с.
 Дулік П.С. Видільні речення в сучасній українській літературній мові // Українська мова. – 1955. – № 6. – С. 10-15.
 Дулік П.С. Синтаксис сучасного українського розмовного літературного мовлення. – К.: Наукова думка, 1973. – 194-211 с.
 Каранська М.І. Синтаксис сучасного українського розмовного літературного мовлення. – К.: Либідь, 1995. – 311 с.
 Плющ М.Я. Сучасна українська літературна мова. – К.: Вища школа, 2003. – 429 с.

Л.В. Завильяк

НЕМОРФОЛОГІЗОВАНА ФОРМА ПІДМЕТА-ІНФІНТИВА

Структура простого речення була об'єктом вивчення як вітчизняних, так і зарубіжних лінгвістів.

Структуру речення вчені розглядають у різних аспектах: формально-граматичному, семантико-граматичному, семантичному та комунікативному.

Досліджуючи формально-граматичну структуру двоскладного речення, Н.Л. Іваницька дає таке визначення: «Це конструкція, що являє собою окреме непоширене речення чи частину поширеного речення, яка складається з головних синтаксичних компонентів або з головних і обов'язкових компонентів первинної залежності та їх ланцюгових рядів і синтаксично й комунікативно автономною структурою» [Іваницька: 1986, 21].

Значну увагу вивченню простого речення у формально-граматичному аспекті приділив І.В. Вихованець. У своїй книзі «Граматика української мови: Синтаксис» він зазначав, що простому реченню притаманна сукупність таких взаємопов'язаних формально-синтаксичних і формально виражених семантичних ознак, як наявність структурних схем двоскладних, односкладних і нечленованих речень, способи вираження компонентів структурних схем, ступені вияву предикативності (категорія предикативності у формально-семантичному й формально-синтаксичному планах) [Вихованець: 1993, 67].

Речення передає думки, враження, захоплення, переконання, емоції людини, які виникають під час її спілкування із навколишнім світом. М.Я. Плющ виділяє спроби представлення речення в історії вітчизняної синтаксичної науки як логічної, психологічної та формально-граматичної одиниці [Плющ: 1994, 309].

Найважливішою ознакою речення як одиниці спілкування є предикативність. Основу двоскладного речення складають два компоненти: підмет і присудок, які поєднуються між собою предикативним зв'язком. «Специфіка предикативного зв'язку, – зауважує Н.Л. Іваницька, – полягає насамперед у тому, що він ґрунтується на смисловому об'єднанні двох головних членів, зв'язок між якими може бути умовно підведений під узгодження (при наявності спільних граматичних категорій у словах, вживаних у ролі підмета й присудка).